

Kırgızistan'da Tasavvufî Durum

VAHİT GÖKTAŞ

Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
vgoktas@ankara.edu.tr

Öz

Kırgızlar arasında İslamiyet'in yayılmasında, din anlayışlarının şekillenmesinde, geç dönemlerdeki bağımsızlık mücadelelerinde ve Rusların din karşıtı politikaları karşısında kendi kimliklerini muhafaza edebilmesinde tasavvufî hareketlerin doğrudan rolü bulunmaktadır. Bugün hem bölgede hem de Kırgızistan'daki tasavvufî faaliyetlerin yaygınlık ağı, geçmişe kıyasla oldukça sınırlıdır. Ancak bölgenin kendi kültürel kimliğini yeniden inşa sürecinde kendi geçmişiyle barışabilmesi bakımından tasavvufun bugün işlevsel bir rolü söz konusudur. Bu makalede Kırgızistan'daki dini ve tasavvufî duruma dair genel bir perspektif sunulmuş; bu çerçevede tasavvufun bölgeye yayılma süreci ve günümüzde faaliyet gösteren tasavvufî hareketlere dair bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Tasavvuf, Din, Nakşbendilik

Abstract

Present State of Sufism in Kyrgyzstan

Sufi movements have directly influenced the spread of Islam among the Kyrgyz people, and their struggle for independence in later periods, and also their preservation of their own cultural identity vis-à-vis the Russian anti-religious policies. The extensiveness of Sufi activities in the region as well as in Kyrgyzstan in particular today seems to be very limited compared with the past. Yet Sufism can be said to have an influential role in the course of the region's rebuilding its own cultural identity. This paper presents a general outlook on religious education and Sufism in Kyrgyzstan along with a brief history of Sufi/religious orders there. Also offered in this study is information about the process of the spreading of Sufism and the present state of Sufism in Central Asia, and particularly in Kyrgyzstan.

Keywords: Kyrgyzstan, Sufism, Religion, Religious Orders

Giriş

İslam kaynaklarında Maverünnehir olarak adlandırılan Orta Asya bölgesi, Mekke'de doğan İslam güneşinin asırlar boyunca medeniyet beşiği olmuştur. Bu coğrafyadan tarih boyunca çok sayıda İslam âlimi yetişmiş ve arkalarında pek çok güzide eserler bırakmışlardır. Bu durum, Rus Çarlığı'nın 18. yüzyıldan itibaren bölgede etkin olmaya başlamasıyla değişmeye başlamış ve bu tarihten itibaren İslam'ın bölgedeki varlığını ortadan kaldırmaya yönelik sistematik bir inkültürasyon süreci başlatılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus nüfusun yerleştirilmesiyle bölgenin demografik ve dini yapısı değiştirilmek istenmiş, 1917'deki Bolşevik İhtilali

sonrasında ise İslam Dini'ne ve Müslümanlara açıktan cephe alınıp din adamları ve dini kurumlar ciddi baskılara maruz bırakılmıştır.¹

İki asırlık süreçte bölgede yürütülen Müslümanlık karşıtı propagandalar, Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarını çeşitli düzeylerde etkilemiştir. Tarihsel belgelerde adları geçen en eski topluluk olan Kırgızlar² da bu gelişmelerden fazlasıyla etkilenmiştir. Coğrafi konumu itibariyle Orta Asya'nın en güzel ülkelerinden biri olan Kırgızistan, diğer Türkî Cumhuriyetlerle eş zamanlı olarak 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bölgede kurulan yeni devletler içerisinde en demokratik ülke olan Kırgızistan'da³ çok sayıda farklı görüş ve inançlar bir arada yaşamaktadır. Ülke anayasanın 2. ve 16. maddelerinde din özgürlüğü, dinin özgürce yaşanması ve öğrenilmesi teminat altına alınmıştır.⁴

Bölge halkları içerisinde İslam'la en geç tanışan Kırgızların bu yeni dini kabulleri birden gerçekleşmemiş, aksine yüzyıllara yayılan bir süreç izlemiştir. Hatta Kırgızların bir kısmının 18. yüzyılın sonlarında Müslüman olduğu yönünde tespitler söz konusudur.⁵ Günümüzde nüfusun yüzde sekseni Müslümanlardan oluşmaktadır. Ancak iki asırlık Rus hâkimiyetinin Müslüman kültüre cephe alan tutumunun bir neticesi olarak, ülkedeki Müslümanlığın entelektüel zemini oldukça zayıflamıştır. Tüm Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da bağımsızlık sonrası süreçte din alanında önemli bir bilgi boşluğu doğmuştur.⁶

¹ Kırgız Türkleri'nin tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Kırgız Türkleri Tarihi* (İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993), ss.15-19.

² V. Vladimir Barthold, *Kırgızlar*, terc. Ufuk Deniz Aşçı (İstanbul: Kömen Yayınları, 2002), s.9; Mevlüt Uyanık, "Kırgızistan'da Dini Hayat ve İlahiyat Öğretiminin İşlevi," *Uluslar Arası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu* (Bişkek: Başak Yayınları, 2007) içinde, s.197.

³ Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri: Sosyal Antropoloji Araştırmaları* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000), s.87; Kırgızistan'da Toplumsal Uzlaşma ile ilgili güncel bir makale için bkz. Fazlı Polat, "Kırgızistan'da Toplumsal Uzlaşmanın Dini ve Kültürel Temelleri," *Toplum Bilimleri Dergisi* 6:12 (2012), ss.83-94.

⁴ Bu durum, Anayasa'nın 2. Maddesi'nde "Vatandaşlar, dini inancı ne olursa olsun, her türlü eğitimi alma hakkına sahiptir. Vatandaşlar dinlerini öğrenmek için dini teşkilat kurabilirler;" 16. Maddesi'nde ise "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde herkes kendi dinine inanma, dini örf ve adetlerini yerine getirme özgürlüğüne sahiptir" şeklinde dile getirilmiştir. Bkz. *Kırgız Respublikasının Konstitusiyası*, s.3-b.

⁵ Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet: Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme* (Ankara: Sek Yayınları, 1999), ss.34-45; Erdem, *Kırgız Türkleri*, ss.140-141; Kırgız halkının dindarlaşma düzeyi ile ilgili iki anket çalışması dikkat çekicidir. Bunlardan biri Celalabad bölgesindeki halk üzerinde (Ahmet Cihan, "Kırgızistan'da Dini Bilinçlenmenin Toplumsal Tezahürleri," *Oş Teologia Fakültesinin İlmî Jurnalı* 8 (2005), ss.82-93), diğeri ise Araşan İlahiyat Fakültesi Öğrencileri üzerinde uygulanmıştır (Hidayet Aydar, *Kırgızistan'da Dindarlaşma: Araşan İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Bağlamında* (Bişkek: Başak Yayınları, 2009), ss.338).

⁶ Süleyman Derin, "Tasavvufun Orta Asya'da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği," *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (2006), s.9; Sovyet döneminde eğitim ve diğer alanlarda, bağlı diğer

Kırgızistan'da dini kurumların kontrolü 13 Nisan 1996 yılında kurulan Din İşleri Komisyonu aracılığıyla yürütülmektedir. Bu komisyon, tüm dini akımları, mezhepleri ve misyonerlik faaliyetlerini kontrol eden ve denetleyen bir mekanizmadır. Bunun yanında ülke genelinde yaklaşık 3000 caminin, yaklaşık 400 öğrencinin eğitim gördüğü bir İslam Üniversitesi'nin, 8 İslam Bilimleri Enstitüsü'nün ve 50'nin üzerinde medrese ile Kur'an kursunun kendisine bağlı olduğu ve Diyanet İşleri Başkanlığı olarak da nitelenebilecek Kırgızistan Müslümanları Başkarması (Muftiyat) da en önemli dinî kurumlardan biridir.⁷

Kırgızlar Arasında Tasavvufun Gelişimi

Kırgızlar arasında İslamiyet'in yayılmasında, din anlayışların şekillenmesinde, geç dönemlerdeki bağımsızlık mücadelelerinde ve son iki yüzyıl boyunca Rusların din karşıtı politikaları karşısında kendi kimliklerini muhafaza edebilmesinde tasavvufî hareketlerin doğrudan rolü bulunmaktadır.⁸ Türkistan'ın eski Rus valilerinden olan N. S. Likoşin'in tasavvuf aleyhine vermiş olduğu şu değerlendirme raporu, tasavvufun Kırgızlar arasındaki etki gücünü açıkça gözler önüne sermesi bakımından önemlidir:

Yerli halk üzerinde *işan*ların (şeyhlerin) etkisi oldukça yüksektir. Bundan dolayı *işan*larla ilgili olan her şeyi çok yakından öğrenmek bizim vazifemizdir. Tasavvufun öğretileri göçebe Kırgızların yavaş yavaş Müslüman olmalarında yegâne metottur. Bu hareket onları siyasi açıdan da halkla birleştirip güçlendirmektedir.⁹

ülkelere götürülen hizmetlerin pek azı Kırgızlara götürülmüştür. Kırgızistan Sovyetlerin et ve hayvan ambarı olarak görülmüştür. Bkz. Saray, *Kırgız Türkleri Tarihi*, s.11.

⁷ Türkistan Genel Valisi Duhovskoy'un 1899 yılında Rusya Eğitim Bakanlığı'na gönderdiği "Türkistan'da İslam" adlı rapor, o dönemde Müslümanlara ait dini eğitim kurumlarının sayısının çokluğunu ortaya koymaktadır. Bu rapora göre 119 Rus okuluna karşılık, 5246 mektep ve medrese bulunmaktadır. 42 Ortodoks Kilisesine karşılık, 11964 cami ve mescit bulunmaktadır. Bkz. Ahmet Yıldırım, "Orta Asya'da Medreseler," *Şefkat Dergisi* 21 (2013), ss.28-32.

⁸ Necdet Tosun, "Orta Asya ve Kırgızistan Tarihinde Yaygın Bir Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvuf," *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu* (Bişkek: Başak Yayınları: 2008) içinde, s.365; 1880 ve 1890'larda Fergana vadisinde Ruslar en büyük direnişi *işan*lardan yani sülûfîlerden görmüşlerdir. 1898'de Basmacı Hareketi olarak da bilinen Andican Ayaklanması'nı organize eden kişi Nakşbendî şeyhi Muhammed 'Alî Medelî'dir. Bu ayaklanma Rusların bastırmakta en çok zorlandığı ayaklanmalardan biri olmuştur. Bkz. Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, s.63.

⁹ N. S. Likoşin, *Pol Jizniv Turkestane* (Byy, 1916), s.156; S. Mambetaliev, *Sufizm Cana Annı Kirgizstandagi Agımdarı* (Frunze, 1972), s.33.

Bölgede 2/8. asırdan itibaren görülmeye başlanan Sufilik,¹⁰ Sāmāniler döneminde sınırlı bir etkiye sahip olmuş, ancak Karahanlılar döneminde geniş kitlelere yayılma imkânı bulmuştur. Karahanlılardan itibaren Kırgızlar arasında ağırlıklı olarak Yesevîlik, Kâdirîlik ve Nakşbendîlik'in, sınırlı düzeyde de olsa 'İşkîlik'in etkili olduğu görülmektedir.

Höca Aḥmed Yesevî'ye (ö.562/1166) nispetle anılan Yesevîlik, tüm Orta Asya halkları arasında olduğu gibi Kırgızlar arasında güçlü bir şekilde taban bulmuştur. Aḥmed Yesevî, tahsilini ve irşadını kendisi gibi bir Ḥanefî olan hocası ve şeyhi Yūsuf el-Hemedānî'nin (ö.535/1140) yanında Buhara'da tamamladı.¹¹ Hocasının ölümünün ardından Buhara'da üçüncü halife olarak onun yerine geçtiyse de kısa bir müddet sonra yerine 'Abdulhâlik el-Ğucduvānî'yi bırakarak memleketi Yesi'ye döndü ve ölünceye kadar burada irşad faaliyetlerinde bulundu.¹² Yesevîlik kısa zaman içerisinde bölgede geniş kabul gördü. Aḥmed Yesevî'nin faaliyette bulunduğu çevre daha çok bozkırlarda yaşayan yarı göçebe Türklerdi. O, bu insanlara 'hikmet' adını verdiği manzumelerle hem tarikatın adabını hem de İslam Dini'nin temel esaslarını öğretti. Hikmetler, Aḥmed Yesevî'nin, Ḥakîm Atâ, Zengî Atâ, Uzun Ḥasan Atâ, Seyyid Atâ, Bedr Atâ gibi halifeleri ve takipçileri kanalıyla tüm Türk coğrafyasına ulaştırıldı. Bu sayede hem Yesevîlik yayılma imkanı buldu hem de Kırgızlar gibi henüz Müslüman olmamış toplulukların İslamiyet'i kabulüne vesile oldu.¹³ Onun hikmetleri, Kırgızlar arasında eskiden beridir yaygın olarak okutulmuş, medrese öğrencileri tarafından ezberlenmiştir.¹⁴ Aḥmed Yesevî'nin müritlerinden olan Suleymân Bâkirgānî'ye ait; içinde kırk dört tane dini manzumenin anlaşılır bir şekilde yazıldığı "*Bâkirgān Kitabı*" asırlar boyunca halk arasında en çok okunan kitaplardan biri olmuştur. Zamancı şairler olarak bilinen Moldo Kılıç, Aldaş

¹⁰ Necdet Tosun, "Orta Asya'da Tasavvuf," Muhammed Savaş Kafkasyalı (ed.), *Orta Asya'da İslam: Temsilden Fobiye*, c.1, *Tanımadan Tanımlamaya* (Ankara & Türkistan: Ahmet Yesevi Üniv. Yay., 2012) içinde, c.1, s.491.

¹¹ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), ss.64-67.

¹² Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.2, s.160.

¹³ Namık Kemal Zeybek, *Ahmet Yesevi Colu Cana Hikmetter* (Ankara, 2003), s.83; Yesevîlik üzerinden İslamiyet'le tanışma sonraki dönemlerde bile sürmüştür. Örneğin Altın Orda hükümdarı Özbek Ḥān'ın Müslüman olmasına Aḥmed Yesevî'nin takipçilerinden olan Yesevî şeyhi Şadr Atâ'nın vesile olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*, (University Park, PA: Penn State Univ. Press, 1994), ss.371-375.

¹⁴ H. Karashev, *Kamus Naama* (Bişkek, 1996), s.429; Kırgızların meşhur yazarlarından Şemsüddin Özgendi ve Mollâ Niyâz gibi pek çok şair ve yazar Kırgızlar arasında hikmet tarzını örnek alarak şiirler yazmışlardır. Bkz. Ali Jusupaliyev, "Kırgızlar'ın İslamiyet'i Kabulünde Tasavvuf ve Tarikatlerin Rolü," *Orta Asya'da İslam Medeniyeti II Sempozyumu* (basılmamış tebliğ, Bişkek, 2012), ss.6-7; Bu tebliği bizimle paylaşma inceliginde bulunduğu için Ali Jusupaliyev Bey'e bu vesileyle teşekkür ediyorum.

Moldu, Kalikul ve Arslanbek gibi Kırgızlar arasında meşhur olan şairler, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden ilham almışlar ve eserlerine bunu yansıtmişlerdir.¹⁵ Şahsen bulunduğumuz bazı Nakşî meclislerinde bugün dahi Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin aslından okunuyor olması, bu etkinin günümüzde de güçlü bir şekilde varlığını koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kırgızlar arasında Yesevîlik'ten sonra etkin olan diğer bir tarikat 'İşkîlik'tir. Seyyid Mîr Celâluddîn ile oğlu Seyyid Mîr Celîl tarafından kurulan İşkîlik, Orta Asya genelinde ortaya çıkmış ve Kırgızlar arasında etkili olmuştur. Mîr Celîl'in tesiriyle tarikata giren Şeyh Burhânuddîn, onu Özgen'e davet etmiş ve tarikatın bu bölgede yayılmasına katkıda bulunmuştur. Kırgız boylarından pek çoğu, özellikle Kıpçaklar ve Salusbek Bulgaçı ve boyu bu tarikata intisap etmişlerdir.¹⁶ Manas'ın da İşkîlik tarikatına mensup olduğu ile ilgili rivayetler bulunmaktadır.¹⁷

Kırgızlar arasında etkili olan ve etkisi sınırlı ölçüde de olsa halen devam eden bir başka tarikat ise 'Abdulkâdir el-Geylânî'ye nispetle anılan Kâdirîlik'tir. Şeyh Cemâluddîn Ketigî ve oğlunun telkinleriyle Moğol Hanı Tuğluğ Temir 1354'te İslam'a girince bölge halkı da İslamiyet'i seçmiştir. Tuğluğ Temir, tasavvuf ekollerinden Kâdirîlik'e bağlanmış;¹⁸ Şeyh Reşîduddîn Velî ise tarikatın bölgede güçlenmesine sebep olmuştur.¹⁹ 18. yüzyılda yaşayan Muhammed Şâdık Ruşdî bir Kâdirî dervişidir. 19. yüzyılda ise Dîyâuddîn Hazinî, Hokandlı Hâkîm Hâlfâ vasıtasıyla Kâdirîlik'e girmiştir.²⁰ 'Abdulkâdir el-Geylânî'nin en önemli lakabı olan *gavsu'l-a'zam* Kırgız şairlerin de şiirlerinde yer verdikleri bir lakaptır.²¹ Hatta Ahmed Yesevî'nin ve 'Abdulkâdir el-Geylânî'nin birlikte zikredilmesi söz konusudur.²² Kâdirîlik'in Kırgızlar arasında bugün dahi faaliyet gösterdiği bilinmektedir.²³

Tüm Orta Asya'da en fazla yaygınlık gösteren ve Kırgızlar arasında da güçlü bir şekilde taban bulan tarikat kuşkusuz Nakşbendîlik'tir. Tarikat,

¹⁵ Nur Saraliev & A. M. Togolokov, *Sufizm* (Bişkek, 2013), s.89.

¹⁶ Jusupaliev, "Kırgızlar'ın İslamiyet'i Kabulünde Tasavvuf ve Tarikatlerin Rolü," s.2.

¹⁷ Jusupaliev, "Kırgızlar'ın İslamiyet'i Kabulünde Tasavvuf ve Tarikatlerin Rolü," s.3.

¹⁸ T. W. Arnold, *İntişarı İslam Tarihi*, terc. Hasan Gündüzler (Ankara: Akçağ Yayınları, 1971), s.333.

¹⁹ Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, s.59.

²⁰ Jusupaliev, "Kırgızlar'ın İslamiyet'i Kabulünde Tasavvuf ve Tarikatlerin Rolü," s.7.

²¹ Mesela: "Kayrılıp Cardam suraymın / Kavsıl Azzam pirimden" (Gavsu'l-A'zam pirimizden bir yardım talep etsem). Bkz. Jusupaliev, "Kırgızlar'ın İslamiyet'i Kabulünde Tasavvuf ve Tarikatlerin Rolü," s.9.

²² "Oşol zamandan baarı öttü, / Neçen kıyın er öttü / Koca Ahmed Yassavi / Kavsul Azam pir öttü" (O günden beri herkes ölüp gitti / Çok yiğitler geldi geçti / Gavsu'l-A'zam olan pirimiz / Ahmed Yesevî de ölüp gitti), bkz. Ali Jusupaliev, "Kırgızlar'ın İslamiyet'i Kabulünde Tasavvuf ve Tarikatlerin Rolü," s.9.

²³ Jusupaliev, "Kırgızlar'ın İslamiyet'i Kabulünde Tasavvuf ve Tarikatlerin Rolü," s.1.

‘Abdulhâlik el-Ğucduvânî tarafından kurulan Hâcegân yolunun bir devamı olarak, Buharalı Bahâ’uddîn Nakşbend (ö.791/1389) tarafından kurulmuş; önce Maverâünnehir ve Horasan’da, 16. yüzyıldan itibaren de Doğu Türkistan ve Kaşgar civarında yayılmıştır. Nakşbendîlik ilk başlarda Yesevîlik’in kabul gördüğü çevrelerde gelişmiş ve Yesevîlik’in aksine daha çok şehrîli nüfus arasında kabul görmüştür. Ancak sonraki süreçte Yesevîlik’in hakim olduğu kırsal kesime de taşınmış ve Yesevîlik’i büyük ölçüde kendi içinde eritmiştir. Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinin Nakşbendîler arasında bugün bile okunuyor olması bu etkiyi ortaya koymaktadır.

16. yüzyılda Nakşbendîlik’in Kāsāniyye (Dehbīdiyye) koluna mensup olan Hâce İshāk Dehbīdī (ö.1009/1600), Yarkend, Kaşgar, Hoten ve Aksu’da en az on iki sene İslam’ı ve Nakşbendîlik’i yaydıktan sonra asıl memleketi olan Semerkand’a dönüp orada vefat etmiştir. Hâce İshāk Velī adıyla da anılan Hâce İshāk Dehbīdī, Tanrı Dağları’nın güney ve batı tarafındaki Kırgızlar arasında on iki yıllık tebliğ faaliyetinde bulunmuş ve İslamiyet’in ve Nakşbendîlik’in yayılmasına katkıda bulunmuştur. Hâce İshāk’a nispetle bu tasavvuf koluna İshākiyye ya da Karadağlık Hâceleleri adı verilmiştir. Hokand Hanlığı döneminde Nakşbendî Tarikatı’nın Kırgızlar üzerinde etkisi artmıştır.²⁴

Günümüz Kırgızistan’ında Tasavvuf²⁵

Çarlık dönemi ve Sovyetler Birliği döneminde tasavvuf ve tarikatlara yapılan baskılar neticesinde, tasavvufî hareketler bölgede sekteye uğramıştır. Dinin yasaklanması veya dini yaşantının kısıtlanmasından tasavvufî hareketler de etkilenmiştir. Ancak buna rağmen *işan* olarak nitelendirilen sufi önderlerin, takiplerinin zorluğu ve geniş halk kitlelerine ulaşabilme becerileri sayesinde halkın dininin korunması hususunda resmi din anlayışına göre daha da başarılı oldukları ifade edilmektedir.²⁶ Bu faaliyetler

²⁴ Tosun, “Orta Asya ve Kırgızistan Tarihinde,” s.367.

²⁵ Tasavvufun Kırgızistan’daki gelişimi ve güncel durumunun, bilimsel açıdan yeterli düzeyde çalışmaya konu olduğu söylenemez. Necdet Tosun 2007 yılında Kırgızistan’daki Tasavvuf alanındaki neşriyata dair yazısında bazı çalışmalara dikkat çekmiştir. Bkz. Necdet Tosun, “Orta Asya ve Kırgızistan Tarihinde Yaygın Bir Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvuf,” s.365; Milli Üniversite’de felsefe profesörü olan ve aynı zamanda Araşan İlahiyat Fakültesi’nde Felsefe derslerine de giren Saraliev’in diğer bir araştırmacı Togolokov ile birlikte kaleme aldığı suffilik konulu yeni bir çalışmayı da bu listeye eklemek gerekir. Bu eser tasavvufu ilgili Kırgızistan’da, bir Kırgız bilim adamının gözüyle yazılmış en özgün eserdir. İki bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde tasavvufun sosyal ekonomik, ruhani ve medeni şartları ele alınmış, ikinci bölümde ise Orta Asya’da tasavvuf konusu işlenmiştir. Bkz. Saraliev & Togolokov, *Sufizm*; Kırgızistan’da din alanında yapılmış neşirlere dair geniş bilgi için bkz. Vahit Göktaş, “Kırgızistan’da Dini Yayınlar,” *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 15-16 (2013), ss.99-112.

²⁶ Derin, “Tasavvufun Orta Asya’da Yakın Geçmişteki Rolü,” ss.13-14.

bugün, geçmişle kıyaslandığında çok cılız ve toplumun geneline hitap etmeyen faaliyetlerdir. Ancak bölgenin hem geçmişiyle arasındaki köprülerin yeniden kurulabilmesi hem de toplumdaki uzlaşa ve birliğin temini açısından işlevsel bir öneme sahiptir.²⁷

Bugün Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde Türkiye, Çin, Özbekistan ve özellikle Tacikistan merkezli bazı tasavvuf grupları bulunmaktadır. Oş ve Celalabad bölgelerinde Özbek asıllı bazı şeyhlerin faaliyetleri söz konusu olmakla birlikte bunların etkisi yerel kalmış ve geniş kitlelere taşınabilme imkanı bulamamıştır.²⁸ Kırgızistan'daki tasavvufi faaliyetler, ağırlıklı olarak, her ikisi de Nakşbendilik'ten beslenen iki tarikat tarafından yürütülmektedir. Bunlardan birisi Kazakistan'da ikamet eden Şeyh Nasiruddin İşan Baba'nın tarikatı, diğeri ise Tacikistan'da mukim olan Şeyh Hikmetullah'ın tarikatıdır. Şeyh Nasiruddin'in önderliğini yaptığı tarikat, Kırgızistan'da en geniş etkiye sahip tarikat yapılanmasıdır. Kazakistan'ın Türkistan şehrine 5 km. mesafede bir tekkede mukim bulunan Şeyh Nasiruddin, Kırgızlar arasında teveccühe mazhar olmuş bir isimdir. Kırgızistan'daki görevlisi tarafından müritlere sohbet ve irşat yapılmaktadır. Bişkek'te Oş Pazarına yakın bir yerde bir aşevi (*aşkana*) bulunmakta ve müritler tarafından yemek ve buluşma yeri olarak da kullanılmaktadır. Bunun yanında Cuma günleri Cuma namazı sonrası ikramı bol ziyafet akabinde sohbet meclisleri düzenlenmektedir. Müritleri şeyhlerine “*işan*”, birbirlerine ise “*dîvâne*” şeklinde hitap etmektedirler.

Şeyh Nasiruddin'in bulunduğu tekke üç çeyrek asırdır bölgede faaliyet göstermektedir. Babası Şeyh Abdulvahid, tekkenin kurucusu olup, Sovyet Dönemi'nde dahi tarikat faaliyetlerini devam ettirmeye muvaffak olmuştur. Hokand hanlığı döneminde Tacikistan'ın Leninabad kentinde doğan ve tam

²⁷ Son yıllarda bazı önemli mutasavvıflara ait eserlerin Kırgızca çevirilerinin yapılması muhtemelen bu arayışların bir sonucu olsa gerektir. Bu çerçevede Kırgızca'ya çevirisi yapılmış şu eserlere dikkat çekilebilir: Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, *Dil Sırı*, terc. Kubaniçbek Basılbekov (Tahran, 2000); *Mevlana Celaleddin Ruminin Mesnevisi (Tandalğan Angemeler)*, haz. Ceyitbek İdrisov & Nazımcın Sadıkov (Bişkek, 2012); *Mevlana Celaleddin Rumi Cana Düynölük Sivilizasya: Makalalar Toptomu*, haz. Abdülkerim Muratov & Caqşılık Boroçorov (Bişkek: Avrasya Yayınları, 2013); el-Gazâlî, *Din İlimlerin Canlandırnuu*, terc. Cumali Badirov (Bişkek, 2004); el-Gazâlî, *Ölümdü estöö* (Bişkek, 2009); el-Gazâlî, *Ölümden Son*, terc. Kalil Kıyaz (Bişkek, 2007); el-Gazâlî, *En siyüktüü uulom* (Bişkek, 2012); el-Gazâlî, *Künöödön saktanuu* (Bişkek: 2012); Altınbek İsmailov, *Suyuumun Sultanı Yunus Emre* (Bişkek, 2005); 'Umer Hıyyâm, *Rubailer*, terc. Kubaniçbek Basılbekov, Viladimir Derjavin & E. X. Binifli (Bişkek, 2011); Hôca Ahmed Yesevî, *Hikmetler Kitabı*, terc. Egemberdi Ermatov (Bişkek, 2008); Muhyiddin İbn 'Arabî, *Şaytandın Kılıktarı* (Bişkek, 2011); Muhyiddin İbn 'Arabî, *Şaytandın azgırığı* (Bişkek, 2012); en-Nevevî, *Uşak cana gıybattın ziyanduulugu* (Bişkek, 2012); Muhammed Saki Haşimi, *Nakşbendiyye Tarikatının Adep Tertipteri* (Bişkek, 2012); Osman Nuri Topbaş, *Tasavvuf*, terc. Abdurrahim Moldogaziyev (Bişkek: Başak Yayınları, 2009).

²⁸ Derin, “Tasavvufun Orta Asya'da Yakın Geçmişteki Rolü,” s.27.

olarak doğum tarihi bilinmeyen Şeyh Abdulvahid, 1927’de Türkistan’a gelip Kuşçu Ata mevkiindeki bu tekkeyi kurmuştur. Rivayete göre Türkistan’a gelmeden önce rüyasında develer görür; her bir deve Orta Asya’nın farklı coğrafyasındandır. Hepsi kendi buldukları bölgeye Şeyh Abdulvahid’i davet etmektedirler; ancak o Türkistan tarafından gelen daveti kabul eder ve tekkesini Türkistan’a kurar. Uzun yıllar Sovyet rejimi tarafından sıkı takibata tabi tutulmuş olmasına rağmen bu tekkede faaliyetlerini devam ettirir. On beş kez hapse girdiği ve müritlerinin yardımıyla hapisten kurtarıldığı anlatılmaktadır. Zaman zaman Şeyh Abdulvahid’i tutuklamak için gelen Sovyet polisinin, görmüş olduğu bazı kerametler neticesinde geri dönmek zorunda kaldığı yönünde menkıbevi aktarımlar söz konusudur.

Şeyh Abdulvahid, gizli halvet yaptırmış ve zorlu bir dönemde faaliyetlerini devam ettirmeye muvaffak olmuş ve 1967’de vefat etmiştir. Şeyh Abdulvahid her gittiği yerde bir su kaynağı zuhur ettiği nakledilmektedir. Tekkesinin ve kabrinin bulunduğu yer; Türkistan Kuşçu Ata köyü gerçekten suyu bol olan bir yerdir. Vefatından sonra yerine Abdullah Taşkendi geçmiş ve dokuz yıl boyunca faaliyetlere Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te devam etmiştir. Onun vefatından sonra ise Halife İbrahim otuz üç yıl Hokand’da tarikat faaliyetlerini devam ettirmiş ve daha sonra ise 2010 yılından itibaren aynı zamanda Şeyh Abdulvahid’in oğlu olan Şeyh Nasiruddin şeyhlik postuna oturmuştur.

Şeyh Nasiruddin’in tekkesi²⁹ yaklaşık altı dönümlük bir arazi üzerine kuruludur. Tekkede; meyve ağaçları, marangoz atölyesi, Şeyh Abdulvahid’in halvete girdiği halvethane, mescit, misafirhane, dışarıda yemek yenilen ve namaz kılınan büyük bir çardak, mutfak, tuvaletler ve banyolar vb. pek çok birimden oluşmaktadır. Misafirler hariç tekkede kalan müritlerin hemen hepsi bir işle meşgul olmaktadır. Bu aynı zamanda Şeyh Nasiruddin’in eğitim metotlarından biridir. Şeyh herkesi bir işle meşgul etmekte, yemeklerde ve namazlarda müritleriyle bir araya gelmektedir. Namaz sonrasında bir halka kurulmakta ve Sabah namazından sonra Yâsîn-i şerif, öğle namazından sonra el-Feth Suresi, ikinci namazından sonra en-Nebe’ Suresi, Akşam namazından sonra *Tebâreke* Suresi ve Yatsı namazından sonra el-Vâkı’a Suresi bir hafız tarafından okunup toplu olarak duası yapılmaktadır. Çok sık olmamakla birlikte Aḥmed Yesevî’nin *Dīvân-ı Hikmet* adlı eserinden bazı kısımlar okunmaktadır. Ramazan’da, kutsal gün

²⁹ Tekkede kaldığımız bir günlük süre içerisinde Şeyh Abdulvahid’in göstermiş olduğu misafirperverlik için bu vesileyle teşekkür etmek isterim.

ve gecelerde tekkede kalanların sayısı iki yüzü aşmaktadır. Kutsal gecelerde hatimle namaz kılınmakta ve gecenin çok kısa bir bölümü hariç ibadet ve zikirle meşgul olunmaktadır. Sohbetlerde Aḥmed Yesevî'nin *Dīvān-ı Hikmet*'i dışında genellikle okutulan eserler, 'Ubeydullāh Aḥrār'ın (ö.895/1490) *Risāle-i Vālidīyye*'si, Bahā'uddīn Naqşbend'in *Belāgardān*'ı ve Süfī Allāhyār'ın (ö.1133/1721) *Şebātu'l-Ācizīn*'idir.

Şeyh Nasiruddin, her ne kadar müstakil bir tarikat yapılanması olarak faaliyet gösterse de özünde Naqşbendî tarikatına mensuptur ve kendi tarikatı bu tarikatın bir uzantısı konumundadır. Tarikat silsilesi ve adabı bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Şeyh Nasiruddin'in tarikatının silsilesi şu şekildedir:

“Rasūlullāh (s.a.v) / Ebū Bekr es-Şiddīk (r.a.) / Selmān el-Fārisī (r.a.) / Kāsim b. Muḥammed (k.s.) / İmām Ca'fer eş-Şādiḳ (k.s.) / Bāyezīd el-Biştāmī (k.s.) / Ebū'l-Ḥasen el-Ḥaraḳānī (k.s.) / Ebū 'Alī el-Fārmedī (k.s.) / Ḥāce Yūsuf el-Hemedānī (k.s.) / Ḥāce 'Abdulḫālik el-Ğucduvānī (k.s.) / Ḥāce 'Ārif Rīvgerī (k.s.) / Maḥmūd İncīr Fağnevī (k.s.) / Ḥāce 'Alī Rāmītenī (k.s.) / Ḥāce Bābā Semāsī (k.s.) / Seyyid Emīr Kulāl (k.s.) Bahā'uddīn Naqşbend (Ḥāce-i Bozorg Bahā'ulḫaḳḳ ve'd-Dīn) (k.s.) / Mevlānā Ya'qūb Çerḫī (k.s.) / Ḥāce 'Ubeydullāh Aḥrār (k.s.) / Mevlānā Zāhid (k.s.) / Mevlānā Dervīş (k.s.) / Mevlānā Ḥāce Emkenekī (k.s.) / Ḥāce Bāḳī billāh (k.s.) / İmām Rabbānī (k.s.) / Muḥammed Sa'īd (k.s.) / Şeyḫ 'Abdulaḫad (k.s.) / Mevlānā 'Ābid (k.s.) / Muḥammed Mūsāḫān (k.s.) / Ḥalīfe Şiddīk (k.s.) / Ḥalīfe Ḥuseyn (k.s.) / Ḥalīfe 'Abdusettār (k.s.) / Ḥalīfe Muḥammed Şālih (k.s.) / Ḥalīfe Muḥammed Emīn (k.s.) / Ḥalīfe 'Abdulvāhid (k.s.) / Ḥalīfe 'Abdullāh Taşkendī (k.s.) / Ḥalīfe İbrāhīm Baba (k.s.) / Şeyḫ Naşiruddin.”

Şeyh Nasiruddin'in tarikat usulü *hafī* zikri esas alır. Zikir kaideleri, “kalp, ruh, sır, hafī, ahfa letaiflerine 1 tesbihten en azı 500 defa zikir çekip sevabını pîrân efendilere hediye etmek” şeklinde ifade edilmiştir. Zikirden önce şükür abdesti alıp iki rekât namaz kılınır. Birinci rekâtta Fātiḫa'dan sonra iki defa Ḳadr Suresi, ikinci rekâtta ise Fātiḫa'dan sonra bir kez Ḳadr Suresi okunup anne babaya hediye edilir ve İslam padişahlarına dua kılınır. Bunu müteakiben *Tuhfe-i Rasūlullah* adı verilen ikinci erkâna geçilir. Bunda da iki rekât namaz kılınır. Birinci rekâtta Fātiḫa'dan sonra bir kez Āyetü'l-Kursī, ikinci rekâtta da Fātiḫa'dan sonra üç defa İhlâş suresi okunup Hz. Peygamber'e hediye kılınır. Daha sonra ikişer rekât halinde kılınmak üzere dört rekâtlik teheccüd namazına geçilir. Her rekatta Fātiḫa'dan sonra defa İhlâş suresi okunur ve sevabı pîrân-ı naqşbendiyye'ye hediye kılınır. En son olarak da iki rekâtlik işrak namazı kılınır. Birinci rekatta Fātiḫa'dan sonra

Āyetü'l-Kursī, ikinci rekatta ise Fātiha'dan sonra beş kez İhlâş okunup pîrân-ı nakşbendiyye'ye hediye edilir.

Kırgızistan'da etkili olan bir diğer mutasavvıf Nakşbendî şeyhi Şeyh Hikmetullah'tır. Tacikistan Duşenbe'de yaşamakta olan Şeyh Hikmetullah'ın, hem kendi ülkesinde hem de civar ülkelerde geniş tesiri bulunmaktadır. Kendisi, Tacikistan'ın Karatin Vilayeti'nin Dehari köyünde 1941 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Fethullah Efendi, zamanında çiftçilikle uğraşan bir kimsedir; ancak ilme önem veren birisi olduğu için çocuklarını ilim öğrenmeleri için muhtelif ilim merkezlerine göndermiştir. Şeyh Hikmetullah ise anneannesinin yanında ilim tahsiline başlamıştır. Erken yaşta Kur'an okumayı ve Farsçayı edebi yönüyle birlikte iyi seviyede öğrenen Şeyh Hikmetullah, *Hâfız Dīvānı* ve Fars dilinin önemli edebi eserlerini bitirmiştir. 1952 yılında çok sayıda alimin de bulunduğu Kurgan-Tepa'ya göç etmiştir. Molla Amirşon Hayiti ve Molla Curabek, Molla Nazari, Molla Hacı Kullabi, Molla Şerali Ancucani Mevlai gibi hocalardan Arapça, Farsça, Beyan İlmi, Maani, Mantık, Şemsiye, Tefsir, Hadis, Kelam gibi ilimler okumuştur. 1974'te zahiri ilimleri bitiren Şeyh Hikmetullah, maneviyat yoluna intisab etmiş ve bu yolda Poso Hoca namında bir hocanın oğlu olan Şeyh Abdurrahman Malcon'un manevi terbiyesinde yetişmiştir. Şeyh Hikmetullah'ın, tasavvuf ve Hanefî mezhebi konularında eserleri ve Vahhabilere karşı yazdığı reddiyeleri³⁰ bulunmaktadır. Şeyh Hikmetullah'ın Tacikistan ve bölge ülkelerinde pek çok muhibbi ve müntesibi vardır. Manevi ve ilmi karizması sebebiyle devlet adamları üzerinde de tesirli olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arnold, T. W. *İntişarı İslam Tarihi*. Terc. Hasan Gündüzler. Ankara: Akçağ Yayınları, 1971.
- Aydar, Hidayet. *Kırgızistan'da Dindarlaşma: Araşan İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Bağlamında*. Bişkek: Başak Yayınları, 2009.
- Barthold, V. V. *Kırgızlar*. Çev. Ufuk Deniz Aşçı. İstanbul: Kömen Yayınları, 2002.
- Cihan, Ahmet. "Kırgızistan'da Dini Bilinçlenmenin Toplumsal Tezahürleri," *Oş Teologia Fakültesinin İlmi Jurnalı* 8 (2005), ss.82-93.
- Derin, Süleyman. "Tasavvufun Orta Asya'da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği," *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (2006), ss.7-39.
- DeWeese, Devin. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*. University Park, PA: Penn State University Press, 1994.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.2, ss.158-160.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Hikmetullah Fethullaev, *Cevşen-i Aman Ez Davrani Şamşeri Burran* (Duşenbe, 2013), s.468. Bu kitap Vahhabilere bazı reddiyeleri ihtiva etmektedir.

- Erdem, Mustafa. *Kırgız Türkleri: Sosyal Antropoloji Araştırmaları*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000.
- Erşahin, Seyfettin. *Kırgızlar ve İslamiyet: Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Sek Yayınları, 1999.
- Fethullaev, Hikmetullah. *Cevşen-i Aman Ez Davrani Şamşeri Burran*. Duşenbe, Tacikistan, 2013.
- Göktaş, Vahit. "Kırgızistan'da Dini Yayınlar," *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 15-16 (2013), ss.99-112.
- Jusupaliev, Ali. "Kırgızlar'ın İslamiyeti Kabulünde Tasavvuf ve Tarikatlerin Rolü," Orta Asya'da İslam Medeniyeti II Sempozyumu. Basılmamış Tebliğ. Bişkek, 2012.
- Karasaev, H. *Kamus Naama*. Bişkek, 1996.
- Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası*.
- Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Likoşin, N. S. *Pol Jizniv Turkestane*. Byy, 1916.
- Polat, Fazlı. "Kırgızistan'da Toplumsal Uzlaşının Dini ve Kültürel Temelleri," *Toplum Bilimleri Dergisi* 6:12 (2012), ss.83-94.
- Mambetaliev, S. *Sufizm Cana Amn Kirgizstandagi Agimdari*. Frunze, 1972.
- Saray, Mehmet. *Kırgız Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993.
- Saraliev, Nur & A. M. Togolokov. *Sufizm*. Bişkek, 2013.
- Tosun, Necdet. "Orta Asya ve Kırgızistan Tarihinde Yaygın Bir Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvuf," *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu* (Bişkek: Başak Yayınları, 2008) içinde, c.1, ss.361-369.
- ". "Orta Asya'da Tasavvuf," Muhammed Savaş Kafkasyalı (ed.), *Orta Asyada İslam: Temsilden Fobiye*, c.1, *Tanımadan Tanımlamaya* (Ankara & Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012) içinde, ss.491-550.
- Uyanık, Mevlüt. "Kırgızistan'da Dini Hayat ve İlahiyat Öğretiminin İşlevi," *Uluslar Arası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu* (Bişkek: Başak Yayınları, 2007) içinde, ss.197-216.
- Yıldırım, Ahmet. "Orta Asya'da Medreseler," *Şefkat Dergisi* 21 (2013), ss.28-32.
- Zeybek, Namık Kemal. *Ahmet Yesevi Colu Cana Hikmetter*. Kiril terc. Bahtigil Kalambekova. Ankara, 2003.

